

ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ, ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Крутії В.А.

*Міжнародний університет «Рівненський економіко-гуманітарний інститут»
імені академіка Степана Демуянчука*

У статті розглядаються питання проблемного навчання учнів початкових класів. Цю проблему досліджували багато відомих педагогів та психологів. Використання методів проблемного навчання викликає у дітей не лише інтерес до процесу навчання, але і бажання самостійно думати, міркувати над фактами, порівнювати їх, групувати за спільними ознаками, а отже, є ефективним засобом активізації навчальної діяльності молодших школярів.

В статье рассматриваются вопросы проблемного обучения младших школьников. Этой проблемой занимались много известных педагогов и психологов. При использовании методов проблемного обучения у детей возникает не только интерес к учебной деятельности, но и желание самостоятельно обдумывать факты, сравнивать их, группировать, поэтому является эффективным способом активизации учебной деятельности младших школьников.

This article deals with the question of problem teaching of material at primary school. These problems are reflected in scientific works of famous teachers and psychologists. Usage of these methods causes not only interest but children's desire to think, to compare by similar or opposite features, to separate them by differences.

Національне відродження, демократизація суспільства, розширення економічної самостійності України зумовили необхідність докорінної зміни підходів до механізму формування національної свідомості особистості на основі максимальної реалізації її потенційних можливостей. На зміну старій уніфікованій початковій школі, що працювала на «середнього учня» повинна прийти школа, де таланти будуть формуватися не всупереч, а завдяки вчителю. Всебічний та гармонійний розвиток молодших школярів, неможливий без активізації їхньої навчальної діяльності, що в свою чергу вимагає від учителів удосконалення навчального процесу на основі пошуку відповідних резервів.

Одним із засобів активізації навчальної діяльності є проблемне навчання, суть якого полягає в тому, що на уроці вчитель не повідомляє учням готових знань, а ставить перед ними певне завдання, проблему для самостійного розв'язання. Це викликає в дітей не тільки інтерес, але і бажання самостійно думати, міркувати над фактами, порівнювати їх, групувати за спільними ознаками чи навпаки, відмежовувати за відмінностями. Такі знання більш свідомі та міцні.

Проблемне навчання - тип розвивального навчання, в якому закладено систематична, пошукова, самостійна діяльність учнів із засвоєнням наявних висновків. В основу проблемного навчання покладена проблемна ситуація. Сучасне розуміння ідей розвивального навчання підготовлене довготривалими пошуками світової педагогічної думки таких засобів навчання, які найбільшою мірою сприяють розвитку пізнавальних здібностей і особливостей дитини.

Видатна роль у розробці психологічних основ проблемного навчання належить дослідженням Л.С.Виготського, який обґрунтував ідею про те, що навчання, яке орієнтується на завершення циклу розвитку, неефективне для загального розвитку дитини, воно не веде його за собою, плететься у його хвості.

В останні роки увага педагогів-дослідників до розробки проблемного навчання посилилась. Ці питання висвітлені в працях відомих дидактів і психологів: М.А.Данилова, М.Н.Скаткіна, Л.В.Кудрявцева, І.Я.Лернер, М.І.Махмутова, Л.П.Аристової. Широко відома книга польського дидакта В.Окоя «Основи проблемного обучения». Кожен з авторів вніс щось своє в наукову розробку цієї теми. При цьому ряд загальних та окремих питань проблемного навчання трактується по-різному. Незважаючи на різні тлумачення

чення поняття «проблемне навчання»: як методу навчання (М.М.Скаткін, І.Я.Лернер), як принципу навчання (Т.В.Кудрявцев), як особливого підходу до навчання (Т.І.Шамова) і як методичної системи, яка об'єднує різноманітні методи навчання (М.І.Махутов), всі науковці єдині в тому, що ядром проблемного навчання є проблемні ситуації.

«В найбільш загальному вигляді, - пише В.Оконь, - під проблемним навчанням ми розуміємо сукупність таких дій, як організація проблемних ситуацій, формування проблем... допомога учням у вирішенні проблеми, перевірка цих рішень і, нарешті, керівництво процесом систематизації і закріплення знань які засвоєні» [6, 68].

Т.В.Кудрявцев визначає так проблемне навчання «Проблемне навчання, - говорить він, - полягає у створенні проблемних ситуацій, в усвідомленні, сприйнятті і вирішенні цих ситуацій учнями в ході спільної діяльності учнів та учителя при оптимальній самостійності перших під загальним керівництвом останнього» [2, 23].

І.Лернер звертає увагу на ще одну сторону проблемного навчання. Зміст проблемного навчання пише він, полягає в тому, що «воно знайомить учнів не тільки з найденим вирішенням тих або інших проблем і їх сутністю, областю і способами застосування, як це проходить в пояснювально-ілюстративному, але і з логікою, яка часом суперечить, пошук цих рішень» [3,120].

Як ми бачимо, питаннями проблемного навчання займалися багато науковців, однак немає єдиного підходу щодо раціонального застосування проблемних методів з метою активізації навчальної діяльності учнів початкових класів.

Метою нашого дослідження є доведення доцільності застосування проблемного навчання, як засобу активізації навчальної діяльності молодших школярів.

Завдання дослідження:

- проаналізувати психолого-педагогічні дослідження з даної проблеми
- показати необхідність використання методів проблемного навчання з метою активізації навчальної діяльності молодших школярів;
- довести необхідність здійснення індивідуального підходу до молодших школярів у процесі використання методів проблемного навчання.

Експериментальна перевірка результатів пояснювально-ілюстративного і проблемного навчання яскраво засвідчує певні переваги останнього. Проте проблемне навчання потрібно розглядати як один із способів керування пізнавальною діяльністю учнів. Слід наголосити, що проблемні завдання покликані лише доповнити традиційну систему навчання, тому, що: проблемні задачі у навчальному процесі та їх розв'язання не можливі без попереднього засвоєння учнями певної суми знань; переважну частину знань учні дістають у школі поза системою проблемного навчання; розв'язання не кожної проблемної ситуації сприяє міцному засвоєнню знань. Тому прийнятною для учнів початкових класів є лише така проблемна ситуація, що відповідає віковим особливостям учнів, допомагає оволодіти найістотнішими проблемами наук, передбаченими змістом шкільної освіти, а також основними і доступними для учнів способами розв'язання проблемної ситуації.

Учень не тільки повинен активно засвоювати знання, але і усвідомлювати сам процес навчання, оволодіти способами та прийомами навчання. Тому в процесі проблемного навчання потрібно не тільки ставити пізнавальні проблеми і включати учнів в активний пізнавальний пошук, але і допомагати їм усвідомити способи пізнавальної діяльності.

Під проблемним навчанням слід розуміти таку організацію навчального процесу, яка включає в себе створення проблемної ситуації на уроці, пробудження в учнів потреби у вирішенні виниклих проблем, залучення їх в самостійну пізнавальну діяльність, направлену на оволодіння новими знаннями, вміннями та навичками, розвиток їх розумової активності і формування у них умінь та навичок самостійної діяльності і засвоєння нової наукової інформації «самою суттєвою рисою проблемного навчання, - пише В.Оконь, - є не постановка питань, а створення проблемної ситуації» [?6. 67]?. Подібну думку висловлює Т.В. Кудрявцев «основу проблемного навчання, - відмічає він, - утворюють поняття проблемної ситуації і способи її вирішення» [2, 24].

У філософській літературі підкреслюється, що в якості важливого стимулу мислитель-

ної діяльності людини виступає пізнавальна проблема, яка визначає як протиріччя між знаннями і незнаннями і яка вирішується шляхом пошуку відповіді на питання які виникають.

Проблемну ситуацію створює не кожне питання, задача або протиріччя. Якщо на те або інше питання або задачу в учня є готова відповідь, то тут не потрібна спільна мислительна діяльність, крім пригадування і відтворення вже відомих знань. Пізнавальна проблема характеризується тим, що вона, за словом проф. М. А. Данилова, виводить учня за межі знань, які в нього є, що в ній як говорить В.Оконь, є щось невідоме, що потребує творчого пошуку, мислительної діяльності і відповідної кмітливості. Наявність пізнавальної задачі є лише однією з її властивостей.

Учнів не важко вивести за межі наявних у них знань і поставити перед ними пізнавальні питання, однак їх мислення може залишитись «невключеним». Щоб «включити» пізнавальну діяльність учнів і направити її на вирішення проблем, які виникли в ній, повинно бути щось відоме, задані якісь первинні дані для роздумів, для творчого пошуку. Наявність таких умов є другою суттєвою ознакою проблемної ситуації. Третя ознака проблемної ситуації — вона повинна мати в собі деякий психологічний елемент, який полягає в новизні яскравих фактів, в незвичайності пізнавальної задачі і т.д., із тим, щоб пробуджувати у школярів інтерес і потяг до пізнавального пошуку.

І.Я.Лернер виділяє два основних види проблемного навчання. Перший з них полягає в тому, що «вчитель сам або за допомогою ТЗН показує історичну логіку пошуку рішень які допомагають і вирішенні проблем. Другий вид проблемного навчання, за його думкою, полягає «в розкритті сучасної системи доведення істинності проблем, які вивчаються [3, 38].

В свою чергу Т.В. Кудрявцев виділяє чотири рівні проблемного навчання:

1. Характеризується тим, що проблемне навчання носить риси відтворення наукового пошуку, яке показує виникнення проблем, висунення гіпотез і знаходження їх рішень (проблемний виклад).

2. Учитель створює проблемну ситуацію, а учень разом з ним включається в її вирішення (частково-пошуковий метод)

3. Учитель створює проблемну ситуацію, а її вирішення учні здійснюють самостійно (пошуковий метод).

4. Пробудження в учнів свідомості самим знайти проблему у викладеному учителем матеріалі і обґрунтувати її вирішення, (дослідницький метод) [72.129]?

У практиці школи частіше використовують перші три методи. Дослідницький метод вимагає особливої підготовки учнів, де необхідно навчити всіх учнів певним умінням, без яких неможлива їх дослідницька робота.

Проблемне навчання реалізується за допомогою специфічних прийомів, як от:

1. Застосування способу аналогії. В цьому випадку учитель може спиратись на життєвий досвід учнів або ж активізувати раніш одержані знання для вирішення нових проблем.

2. Індуктивний, аналітико-синтетичний спосіб пізнавальної діяльності, коли учні самостійно досліджують явища та факти і роблять необхідні наукові висновки.

3. Дедуктивний спосіб вирішення пізнавальних завдань. Цей прийом використовується тоді, коли для вирішення проблем і оволодіння новими знаннями потрібно творчо застосовувати певний раніше вивчений принцип або закономірність.

4. Пошук причин, які обумовлюють те чи інше явище, що вивчається, проведення проблемних дослідів або ж аналіз матеріалу, який вивчається.

5. Підкреслення протиріч, які є в змісті навчального матеріалу, та їх пояснення учнями.

6. Висунення гіпотез, передбачень і їх послідовне вирішення.

7. Навчальний матеріал викладає вчитель, але учням дається завдання усно або письмово розкласти його на окремі змістові одиниці, тобто скласти план викладу. Вже в початкових класах потрібно вчити учнів виділяти суттєве у викладенні учителя і формулювати найважливіші питання теми.

8. Учнів пропонується самим знайти у викладеному вчителем матеріалі пізнавальну

проблему, чітко сформулювати її вирішення. «Уміння бачити проблеми там, де вони є, - говорив Т.В. Кудрявцев, - Свідчення високого ступеня розумового розвитку» [2,26].

Велика позитивна роль проблемного навчання не може, однак, зробити його універсальним способом озброєння учнів знаннями. Його застосування має свої межі та обмеження. Іноді повідомлюючим методом можна викласти матеріал набагато швидше, чим проблемним способом. В таких випадках закономірно зекономити час на уроці шляхом повідомлення пояснення матеріалу і більше поуправлятися з учнями в творчому застосуванні знань на практиці.

Не дивлячись на ефективність проблемного навчання, воно може застосовуватись не завжди. З кожного предмета є теми описового характеру або зовсім нові відомості, для осмислення яких у школярів немає необхідного запасу уявлень, і, природно, їх повинен викласти сам вчитель. Ось чому повідомлюючий метод навчання, не втрачає свого дидактичного значення. Потрібно так будувати урок, щоб і при усному викладенні знань вчителем навчальна робота школярів не зводилась до простого сприйняття, щоб вчитель свідомо застосовував різноманітні прийоми активізації їх мислительної діяльності.

З приходом дитини до школи в її уявленнях про предмети і явища дійсності відбувається справжня революція. Основний зміст навчальної діяльності молодших школярів - оволодіння узагальненими способами дій у галузі наукових понять. Тут джерелом проблемності виступають не тільки пізнавально-сміслові суперечності, але і інтелектуальні труднощі дітей. Однак важливо, щоб за будь-яких умов проблемні ситуації були явними як для вчителя, так і для учнів.

Однією з особливостей навчальної діяльності молодших школярів є обмеження «поля» мислительного пошуку елементів нових знань, згорнутість етапів функціонування внутрішньої проблемної ситуації. Це спричинено, насамперед, низьким рівнем інтелектуально-вольових можливостей учнів, обмеженою кількістю сформованих прийомів мислительної діяльності. Звідси цілком виправдана прискорена динаміка уроку, часта зміна форм і методів роботи учнів на уроці, насиченість різноманітними пошуковими діями кожного етапу навчального процесу. Навіть у ситуації, коли постановка проблеми обмежена, молодші школярі здебільшого самостійно усувають перепони, які навмисне створює учитель. Значно ширші можливості щодо забезпечення навчального пізнання молодших школярів виникають під час застосування вчителем явних проблемних ситуацій, в основі яких лежать пізнавальні протиріччя і сміслові конфлікти.

Щоб з'ясувати ефективність перевірки знань за допомогою проблемних ситуацій і завдань, ми провели експеримент. У перевірці знань у контрольних класах здійснювалась традиційними методами, в експериментальних - постановкою вчителем і розв'язанням проблемних запитань. Дослідження проводилось у ЗОШ №19 м.Рівного.

Як показало дослідження, перевірка знань, зорієнтована на виявлення і розвиток самостійності під час розв'язання проблемних запитань і завдань, насамперед викликала інтерес у молодших школярів до програмового матеріалу, до самого процесу пізнання. Характер інтересів учнів визначався по тому, яким запитанням відтворюючого чи творчого характеру вони віддавали перевагу для відповіді.

Перше завдання виконувалося колективно, друге - самостійності творчого характеру при частковій допомозі вчителя, третє - самостійності від початку виконання до закінчення. Більшість учнів експериментальних класів обрали для відповіді друге і третє завдання, учні контрольних класів віддали перевагу першому та другому завданню. Дані про результати перевірки знань проблемними запитаннями наведені у таблиці 1.

Таблиця 1.

№ завдання	Експериментальні класи	Контрольні класи
1 завдання	12%	58%
2 завдання	54%	32%
3 завдання	36%	10%

Як показало дослідження, молодші школярі ще недостатньо володіють методами розумової праці й не мають необхідних знань, щоб організувати самостійний пошук. Тому основний шлях застосування проблемних ситуацій на уроці проходить через спільну

пошукову діяльність вчителя та учнів на різних етапах уроку. Для молодшого школяра, як відомо, виняткове значення має оцінка його навчальної роботи вчителем. Не дивно, що фактором розвитку його особистості є не стільки сама навчальна діяльність, стільки ставлення дорослих (в першу чергу вчителя) до успішності, дисципліни, старанності дитини. Таким чином проблемне навчання сприяє тому, щоб засвоєння знань було не механічним процесом, коли головний тягар лягає на пам'ять школярів. Оволодіння знаннями залежить не стільки від пам'яті, скільки від тієї діяльності яку виконує учень. В умовах проблемного навчання учень вчиться знаходити засоби діяльності і творчо їх застосовувати.

Досвід застосування проблемного навчання свідчить, що воно не завжди забезпечує можливість всім учням свідомо й ефективно розв'язувати пізнавальні завдання. Це пояснюється тим, що при проблемному навчанні виникають особливі специфічні взаємовідносини між діяльністю учителів та учнів. Проблемну ситуацію учитель створює фронтально для всіх учнів, але не для всіх вона переходить у завдання. Це пояснюється насамперед тим, що учні мають неоднакові навчальні можливості та інтелектуальні уміння, якщо ж враховувати ще й різний характер навчальної діяльності учнів у процесі розв'язання проблемних завдань, то гостро постає необхідність індивідуального підходу до учнів в умовах проблемно-пошукової діяльності. Недостатня розробка цього питання - гальмуючий фактор широкого впровадження проблемного навчання в масову практику вчителів. Головне, що має знаходитись в центрі уваги вчителя, - зміст і спрямованість пошукової навчальної активності учнів на кожному етапі проблемного навчання.

Таким чином, щоб цілеспрямовано організувати навчальний процес, потрібно добре знати внутрішні стимули, які обумовлюють ефективність навчально-пізнавальної діяльності. Створити у навчанні умови, які сприяли б формуванню у школярів навчальних інтересів - передумова підвищення якості навчання, всебічного розвитку особистості.

Педагогічні спостереження та експериментальні дані свідчать, що використання методів проблемного навчання сприяє підвищенню якості навчання, формуванню в учнів пізнавальних інтересів, творчої активності, що в свою чергу сприяє активізації навчальної діяльності школярів. Результати дослідження можуть бути використані:

- у роботі з молодшими школярами; при розробці лекційних та практичних курсів,
- для написання посібників, інших навчальних матеріалів для початкової школи;
- у системі підвищення кваліфікації вчителів

Розглянуті в даній статті питання не претендують на всебічне висвітлення цієї проблеми. Проведене дослідження слід розглядати як один із можливих підходів до питання активізації навчальної діяльності молодших школярів у процесі використання проблемних ситуацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Йєменський Ян Амос Великая дидактика - М.: Начальная школа, 1893. - 227 с.
2. Кудрявцев В.Т. Проблемное обучение: истоки, сущность, перспективы. - М.: Знание, 1991. - 79 с.
3. Лернер И.Я. Проблемное обучение. - М.: Знание, 1974. - 164 с.
4. Махмутов М.И. Вопросы организации процесса проблемного обучения. - Казань, 1971. - 63 с.
5. МОМОТ Л.Л. Питання проблемного навчання - К.: Рад.школа., 1978 - 348 с.
6. Оконь Винцент. Основы проблемного обучения,- М.: Просвещение, 1968 - 168 с.
7. Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. - М.: Педагогика, 1980. - 96 с.
8. Хубунашвили В.В. Некоторые вопросы теории и практики проблемного обучения. - М.: Знание, 1978. -10 с.

СОЦІАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: ІСТОРИЧНИЙ РАКУРС

Костянко О.П.

*Міжнародний університет «Рівненський економіко-гуманітарний інститут»
імені академіка Степана Дем'янчука*

Сучасна соціологія оперує такими поняттями, як «соціальне здоров'я», «соціальна смерть» етносу, народу чи нації. Термін «соціальне здоров'я» включає в себе багато чинників соціально-економічного й духовного життя любого соціуму, різноманітних форм